

УДК 94(471) 134/1648

DOI: 10.30840/2413-7065.3(80).2021.240616

ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО З ПОГЛЯДУ ГЕНДЕРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Грина ВОРОНЧУК*orcid.org/0000-0001-5466-5356*

доктор історичних наук, доцент, завідувачка відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. У статті розглядається законодавство ранньомодерної доби, тобто Литовські Статути Великого князівства Литовського, з погляду гендерного аналізу. Термін «гендер» вживається не в біологічному значенні, а як система міжособистісної взаємодії, тобто як соціальний конструкт, що є основою стратифікації суспільства за статевою ознакою. Гендер вважають однією із трьох (нарівні з расою і класом) найважливіших домінант, що формують синергетичні системи панування і підлеглих. Тому законодавство XVI–XVII ст. розглядається відносно рівності прав і можливостей для різних статей. Оскільки проблема взаємостосунків між чоловіком і жінкою лежить у площині гендерної історії, тож з'ясувати її потрібно за допомогою методів гендерної історії.

Гендерній експертизі піддаються перша (1529) і друга (1566) редакції Литовського Статуту. Третя редакція (1588) не береться до уваги, оскільки внаслідок Люблінської унії (1569) українські землі увійшли до складу Речі Посполитої, тож на ці території Статут 1588 р. не поширювався, тут продовжував діяти Статут 1566 р. Аналізується комплекс правових норм тих розділів ЛС, які формували підвалини соціальних інститутів, у першу чергу – родини, а отже, безпосередньо впливали на гендерні стосунки.

На підставі аналізу законодавчих норм ЛС автор доводить, що законодавство ранньомодерної доби базувалося на гендерних нормах і гендерних ідентичностях, забезпечуючи при цьому пріоритетні позиції чоловічої статі, що виключало рівні права і можливості для жіночої статі. Таким чином, уже на законодавчому рівні норми ЛС закладали умови для конструювання гендерної асиметрії, яка призводила до дискримінації жіночої статі й домінування іншої – чоловічої.

Ключові слова: законодавство; Литовський Статут; гендер; жінка; чоловік; гендерна асиметрія; ієрархія; панування; підлеглисть.

LITHUANIAN STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA THROUGH THE PRISM OF GENDER ANALYSIS

Iryna VORONCHUK

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article examines legislation of the early modern period, namely Lithuanian Statutes of the Grand Duchy of Lithuania through the prism of gender analysis. The term “gender” is used not in the biological sense but as a system of interpersonal interactions, that is as a social construct which makes the basis for the stratification of society by gender. Gender is considered one of the three (along with race and class) most important elements which form synergetic systems of domination and subordination. Therefore, legislation of the 16th–17th centuries is considered in relation to equality of rights and possibilities for different sexes. Given the fact that the problem of relationships between

© Ворончук І.

a man and a woman lies in the plane of gender history, it should be studied by using gender history methods.

The first (1529) and the second (1566) editions of the Lithuanian Statute are the subject matter of gender examination in this article. The third edition (1588) is not considered since Ukrainian lands became part of the Commonwealth as a result of the Union of Lublin (1569). Hence, the Statute of 1588 did not apply to those territories, whilst the Statute of 1566 continued to be in force there. The article analyses regulations of those parts of the Statute which formed foundations of social institutions and first of all that of the family and therefore directly affected gender relations.

Having analysed legal regulations of the Lithuanian Statute, the author argues that legislation of the early modern period was based on gender norms and gender identities, ensured preferential attitude towards men and denied equal rights and opportunities for women. Thus, already at the legislative level regulations of the Lithuanian Statute laid conditions for gender asymmetry. That resulted in discrimination against women and dominance of men.

Key words: *legislation; Lithuanian Statute; gender; woman; man; gender asymmetry; hierarchy; domination; subordination.*

У вітчизняній історіографії склалася думка, що в шляхетському соціумі XVI–XVII ст. українська жінка практично не поступалася повнотою своїх прав чоловікам. Висновок про майже паритетні взаємостосунки між чоловіком і дружиною в українській ранньомодерній родині, зроблений ще наприкінці XIX ст., належить видатному українському історику Оресту Левицькому [9, с. 549–574; 10, с. 13–18; 11, с. 1–15; 12, с. 6–12]. Зокрема, він писав: «Південно-руська жінка XVI–XVII ст. користувалася широкою свободою і незалежністю, майже не поступаючись повнотою своїх громадянських прав чоловікові» [12, с. 6]. Протягом тривалого часу вітчизняна історична наука не надавала важливого значення історії приватного життя людини й не цікавилася проблемами української родини, тож ця думка ще й сьогодні панує в українській історіографії [2, с. 77]. Аналогічний погляд щодо становища жінки в Речі Посполитій у XVI–XVIII ст. підтримує відома польська дослідниця Марія Богуцька. Теоретично, розмірковує вона, шлюбна модель патріархальної старопольської родини спиралася

на домінування чоловіка, у підлеглих йому підпорядкуванні якого перебувала його дружина. Обґрунтовуючи цю думку, вона наводить поширений тоді вислів, який є тогочасним загальним імперативом родинного життя: «Mąż jest głową żonie swej i ona nie jest sobie wolna, ale powinna żyć wedle woli jego» [22, s. 41]. Разом з тим Богуцька порівнює подружній зв'язок зі стосунками Христос–Костел, під яким вона розуміє таке: як Бог піклувався про Церкву, так і чоловік про свою дружину, що, на її думку, мало виключати деспотизм чоловіків. На нашу думку, дослідниця ідеалізує сімейне життя, вважаючи, що шлюб у Польщі, як у Англії й Чехії, мав партнерський характер, на відміну від Німеччини, де влада чоловіка над жінкою часто була жорстокою і брутальною. Позиція жінки в родині, пише вона, великою мірою залежала від величини посагу, який вона приносила в дім чоловіка, а також авторитетності та впливовості батьківської родини, яка підтримувала її й у заміжжі [22, s. 41–42, 224]. Зауважимо, численні дискусії спеціалістів з історії родини так і не виробили досі спільної думки щодо тенденції, яка

панувала в сімейних стосунках у середньовіччі та ранньої Нової доби: патріархальної тиранії чи ніжної любові, поваги й взаєморозуміння між подружжям [14, с. 15].

Проблема взаємостосунків між чоловіком і жінкою лежить у площині гендерної історії, тож дослідники проблем соціальної історії та приватного життя дійшли спільної думки, що з'ясувати її потрібно за допомогою методів гендерної історії [14, с. 31–39; 7, с. 8–43].

Термін «гендер» ввела до наукового вжитку американська дослідниця Джоан Скотт. У статті «Гендер: корисна категорія історичного аналізу» вона розглядає поняття «стать» не в його біологічному, а в соціальному значенні, як категорію історичного аналізу, що наголошує на тих відмінностях чоловіків і жінок, які формуються під впливом особливостей суспільної діяльності представників різних статей і в кінцевому підсумку визначають своєрідність їхньої соціальної поведінки. В такому розумінні гендер виступає як система міжособистісної взаємодії, тобто як соціальний конструкт, за посередництвом якого створюється, підтверджується і відтворюється уявлення про «чоловіче» і «жіноче» як категорії соціального порядку [19, с. 97–98].

Розглядаючи проблему становлення й розвитку гендерної історії, дослідники зауважують важливість визнання існування в доіндустріальних суспільствах двох поєднаних між собою сфер, рівнозначних для функціонування тодішнього суспільства як цілісного організму. Так, сферами панування Чоловіка визначають політику, дипломатію, військову справу, а сферами панування Жінки – дім, родину, домогосподарство [13, с. 159]. Разом з тим жодне дослідження з

історії статей не містить визначення гендерної історії у чистому вигляді, оскільки більшість дослідників, на думку Пушкарьової, вважають, що це визначення має імпліцитно витікати із загального змісту самої праці. За її визначенням, предмет гендерної історії – це історія становлення і функціонування системи стосунків і взаємодії, що стратифікують суспільство за статевою ознакою, це історія уявлень про «чоловіче» і «жіноче» як про категорії соціального ієрархічного порядку [14, с. 29]. Підкреслюючи, що гендер – це системна характеристика соціального порядку, дослідниця наголошує, що від неї не можна відмовитись, оскільки вона постійно відтворюється в структурах свідомості, дії і взаємодії. Тому головне питання гендерної методології – це з'ясування ресурсів створення гендеру [13, с. 162].

Отже, гендер розуміють як систему стосунків, що є основою стратифікації суспільства за статевою ознакою [7, с. 8–43; 14, с. 3]. Гендер вважають однією з трьох (нарівні з расою і класом) найважливіших домінант, що формують синергетичні, тобто спільно діючі, системи панування і підлеглості. Більше того, Д. Скотт визначає стать – «gender» – як загалом «первісний спосіб визначення владних стосунків» [25, s. 1053–1057]. Виходячи з цієї засади, вона стверджує, що в усіх суспільствах і соціальних системах з самого початку їх формування механізм ієрархізації було засновано на гендерних нормах, гендерних стереотипах і гендерних ідентичностях. Тож у центрі дослідницької уваги має стати вивчення тих джерел, які створювали можливість для підпорядкування і гноблення, а отже, аналіз самого механізму ієрархізації, тобто стосунків між чоловіками і

жінками як стосунків ієрархії, влади та підлеглості [25, s. 1053–1057; 14, с. 15].

Д. Скотт не лише обґрунтувала необхідність гендерного підходу, особливо в дослідженнях соціального характеру, вона запропонувала й систему дослідницьких практик, зокрема гендерної експертизи як методу поглибленого вивчення соціально-історичних явищ. На її думку, потрібно обов'язково піддавати гендерній експертизі чотири групи підсистем: 1) комплекс символів і образів, що характеризують «чоловіка» і «жінку» в культурі, тобто гендерні стереотипи; 2) комплекс релігійних, педагогічних, наукових, правничих, політичних норм, тобто гендерні норми; 3) проблему самовиявлення, суб'єктивного самосприйняття і самоусвідомлення особи, тобто гендерну ідентичність; 4) соціальні інститути, які беруть участь у формуванні гендеру; до цієї підсистеми дослідниця відносить родину, системи споріднення, домогосподарство, системи освіти, державний лад тощо [25, s. 1053–1075].

Останнім часом у центрі уваги дослідників-гендерологів постали не тільки норми, стереотипи, ідентичності, а й найважливіші соціальні інститути, що формують, регулюють і контролюють розподілення матеріальних і духовних благ, а також влади й престижу в масштабах цілого суспільства, класу, групи. При цьому важливе значення надається загальному соціально-культурному й історико-культурному контексту, за якого складається і формується та чи інша ієрархія статей. Тож на перший план виходять питання співвідношення між соціальною і гендерною ієрархією, а отже, між соціальною і гендерною історією [14, с. 11].

Наразі дослідники підтримують важливість гендерного підходу, який має

обов'язково враховуватись у будь-яких соціальних дослідженнях, а особливо ретельно у дослідженнях, що стосуються минулих часів [13, с. 164; 14, с. 11]. Серед інструментально-методичних засад такого підходу найважливішими, на думку І. Хирдман, є поняття гендерного контракту і гендерного режиму (як суми гендерних контрактів) [23, р. 14]. Під гендерним контрактом розуміють певну угоду (контракт між державою і умовною, типовою для даного соціуму, родиною про засоби і шляхи взаємопідтримки один одного: держава зацікавлена у відновленні (бажано розширенні) робочої сили, а родина виступає як сфера прикладення соціальної політики держави, спрямованої на цю мету). Типовою формою такого гендерного контракту традиційного суспільства є підхід, за якого: чоловік – годувальник, а дружина – домогосподарка. У гендерно-асиметричному суспільстві подібний контракт передбачає нерівність одних і домінування інших. Подібний підхід дає можливість побачити як різні суспільні угоди за замовчуванням формували нерівність за статевою ознакою, проте представляли цю нерівність не як продукт суспільства і культури, а як цілковито природне явище, що не вимагає перегляду [14, с. 34].

Важливість гендерної концепції для історії, особливо попередніх епох, полягає не стільки у нових методах дослідження, скільки у тих нових питаннях, які гендерна експертиза дає змогу поставити джерелам, і в тих перспективах, які відкривають перед дослідниками минулого відповіді на поставлені питання [14, с. 35–39]. Орієнтуючись на такий підхід, з погляду нашої проблеми виділяємо комплекс існуючих у суспільстві

правових норм, а серед соціальних інститутів – родину, тобто ті підсистеми, які, по-перше, формують, а, по-друге, безпосередньо впливають на гендерні стосунки. Тож проаналізуємо законодавчі кодекси Великого князівства Литовського XVI ст. відносно рівності прав і можливостей для різних статей.

Обґрунтовуючи концепцію про незалежну позицію української жінки, О. Левицький посилався на статті Литовських Статутів, які, по-перше, забороняли віддавати дівчат та жінок-вдів заміж силоміць, а, по-друге, забезпечували їхнє матеріальне становище, що, на його переконання, й було головною підставою їхньої незалежності [12, с. 6–15; 26, с. 101]. Аби пересвідчитись у правомірності висновків авторитетного вченого, звернімося також до законодавчих кодексів ранньомодерної доби Великого князівства Литовського, у складі якого перебувала значна частина тогочасних українських земель, тобто до Литовських Статутів.

Для Європи раннього Нового часу це був справжній кодифікаційний феномен: протягом 60-ти років тричі, у 1529, 1566 і 1588 роках, в одній державі послідовно приймалися правові кодекси – Литовські Статути [1, с. 134]. Проаналізуємо дві редакції Литовського Статуту (далі – ЛС) – Першу 1529 р. і Другу 1566 р., оскільки третя редакція Статуту 1588 р., за спостереженнями дослідників, діяла виключно на території етнічних литовських і білоруських земель. Адже внаслідок Люблінської унії 1569 р. українські землі Великого князівства Литовського, зокрема Волинь, Київщина і Брацлавщина, увійшли до складу нової держави – Речі Посполитої. З метою привернення цих земель на свій бік

за ними актом Люблінської унії було визнано право на непорушність території, шляхетське самоврядування, систему існуючого на той час судочинства й руську урядову мову, тобто набір тих прав і привілеїв, які за сучасною термінологією означають статус культурно-національної автономії [21, с. 296–297]. Тож дослідники вважають, що на цих землях продовжував діяти Статут 1566 р. І справді, багато чинників підтверджують цю думку. Зокрема, більшість списків Статуту 1566 р., що дійшла до нашого часу, зокрема Чудовський, Луцький або Мелецький, Адама Залуського, Почаївський та інші, пов'язані з Волинню. Свідченням цього є, наприклад, заголовок Чудовського списку «Статут Великого князства Литовського, которим ся судят воеводства Волинские» [15, с. 70–76]. Саме завдяки тривалому застосуванню цієї редакції Статуту на волинських землях Статут 1566 р. загалом отримав назву «Волинський». За час перебування українських земель у складі Речі Посполитої не відомо жодної офіційної постанови щодо припинення дії Статуту 1566 р. Більше того, у 1647 і 1667 роках було прийнято сеймові постанови про друковане видання Другого Статуту для його подальшого застосування в українських землях [17, с. 7; 24, с. 117, 946].

Нормам сімейного права і правового статусу жінок у питаннях землеволодіння й спадкування повністю присвячено два розділи Першого ЛС (1529), зокрема: четвертий «О поглаве женской и выправу девок» і п'ятий «О опекунех» [16, с. 86–91, 95–101]. У Другому ЛС (1566) це відповідно п'ятий розділ «О оправе посагоу» і шостий «О опеках» [17, с. 125–132, 133–138]. Поза тим, ціла низка законодавчих норм, що

регламентують внутрішньосімейні стосунки, міститься також і в інших розділах. Зокрема, у Другому Статуті у розділах третьому (артикул 14 – про порядок успадкування дітьми по померлих батьках; артикул 16 – про перехід шляхетства на дружину-нешляхтянку та дітей, народжених нею у шлюбі зі шляхтичем; артикул 23 – про становище бенкартів – нешлюбних дітей; артикул 31 – про відмову від примусового видання заміж жінок), дев'ятому (артикул 17 – про порядок поділу маєтків між братами), одинадцятому (артикул 9 – про відповідальність за насильне примушення жінки до шлюбу; артикул 10 – про покарання за «замордованье до смерти» дружини чоловіком або чоловіка дружиною; артикули 16 і 17 – про карні злочини, скоєні одними родичами проти інших, тощо) [17, с. 78–79, 80, 82–83, 86, 159, 172, 175–176; 3, с. 64].

Четвертий розділ «О поглаве женской и выправу девок» ЛС 1529 р. складається з 15 артикулів, тобто статей [16, с. 86–91]. Відповідний йому п'ятий розділ ЛС 1566 р. під заголовком «О оправе посагоу» містить 18 артикулів [17, с. 125–132]¹. Ці розділи регулювали тогочасний порядок видання дівчат заміж і жіночого спадкування. Саме 15 артикул четвертого розділу Статуту 1529 р. проголосив у формі обіцянки великого литовського князя дуже важливу для того часу норму про відмову від примушення жінок до нелюбого шлюбу. Адже до того часу існував порядок, за яким великі литовські князі часто влаштовували шлюби своїх підданих за власною волею. Це

було пов'язано з так званою ленною системою землеволодіння. Рицар-шляхтич за свою військову службу отримував від великого князя на час служби земельний наділ – лен, з якого був зобов'язаний служити: «Уставляем .., иж каждый князь и пан, и дворанин, и вдова, также иж который сирота, лета маючи зуполные або не маючи, и всякий иный человек, лета зуполные маючи и земское именье маючи, часу потребности повинен войну служити и выправляти на службу военную», тобто не лише сам особисто, а й виставити ще кількох воїнів «з ыменья так отчизного, как выслужоного, так купленого» [16, с. 68]. У разі загибелі чи природної смерті шляхтича на цьому земельному наділі залишалася його удова, часто з дітьми, яка, зрозуміло, сама особисто не могла нести військової служби.

Отже, щоб не втрачати з цього наділу рицаря-захисника, великий князь примушував удів, а подеколи й дочок, які залишалися на лені, до заміжжя із зовсім невідомими їм чоловіками, які тепер на правах власника мали нести службу з цього наділу. Часто подружжя не відповідали один одному ні віком, ні вдачею, ні вихованням та звичками або симпатією, не кажучи вже про кохання. Такий стан речей значно погіршував у першу чергу становище жінок.

Тож великий литовський князь Жигмунт I відрікся від себе і своїх наступників від цього патріархального права володаря, давши у Статуті 1529 р. (15 артикул четвертого розділу) обіцянку не видавати удів заміж проти їх волі: «Обещуем и прирекаем з ласки и щедротливости наше господарское, иж мы сами и потомки наши княгинь, паний вдов и девок не мають ни за кого квалтом давати, кром их волі» [16, с. 91; 27, с. 45].

¹ Щоправда, кількість і нумерація артикулів є доволі умовною, оскільки в різних списках вона є різною. Існує думка, що в оригіналі артикули загалом не мали нумерації [7, с. 77].

Більше того, передбачалася можливість для жінок «за кого хоча, за того волно пойти». У Статут 1566 р. це положення перенесено до 31 артикулу третього розділу [17, с. 86]. Саме на цій підставі О. Левицький зробив висновок, що в литовсько-руському праві було встановлено принцип вільного виявлення жінки у взятті шлюбу. Справді, наведені артикули справляють враження, нібито жінкам дійсно надавалося право вільного волевиявлення у виборі шлюбного партнера, як писав Левицький [12, с. 13–15; 27, с. 49]. Проте уважніше прочитання законодавчих норм розкриває помилковість цього погляду, оскільки іншими артикулами проголошене начебто право жінок на свободу волевиявлення у взятті шлюбу не просто заперечувалося, а абсолютно виключалося під загрозою втрати ними посагу та успадкування «материзни». Зокрема, 10 артикул IV розділу Статуту 1529 р. та аналогічного змісту 7 артикул V розділу Статуту 1566 р. суворо попереджали, що в разі порушення батьківської волі дівчиною, «таковая отпадывает от посагу и отъ имения отчизного и материстого, а естли бы одна была у отца, тогда отчизна на близких спадывает мимо таковую девку» [16, с. 89; 17, с. 128; 26, с. 78]. Ще більше обмежували можливість жіночого волевиявлення 11 артикул IV розділу Статуту 1529 р. та 8 артикул V розділу Статуту 1566 р., які встановлювали залежність дівчат-сиріт у питаннях шлюбу від найближчих родичів – старших братів та дядьків [16, с. 89–90; 17, с. 128–129; 2, с. 78–79]. Причому обмежувалися права не лише недорослих дівчат, а й повнолітніх. Навіть за умови, коли б дівчина і «мела лета свои, а братья або стриеве ее, задерживаючи ее, не хотели бы замужъ

выдати, тогда однакожь своволне не маеть ни за кого ити». В такому разі дівчині дозволялося лише звернутися до судової інстанції через своїх родичів: «дати знати до вряду черезъ кровных ведомость», а вже «вряд ей маеть дозволити замуж пойти» [16, с. 90; 17, с. 128–129; 2, с. 78–79; 26, с. 101]. Крім того, Статут 1566 р. під загрозою втрати права на нерухомість застерігав також і проти шлюбу з представниками простого стану, бо в такому разі жінка-шляхтянка втрачала право на нерухомість, отримуючи лише половину її вартості у грошовому еквіваленті: «Которая девка або вдова, будучы стану шляхецкого, маючы имения отчизные и материстые, пошла замуж за простого стану человека, не шляхтича; таковая от всих имений своих как отчизных, так и материстых вечности отпадывает, але тые имения на близких мають прийти» [17, с. 129]. Отже, законодавство, визнаючи волю батьків для дочок незаперечною, зводило нанівець проголошене ним право жінок на волевиявлення у взятті шлюбу, оскільки це право було обставлене стількома заборонами й перешкодами, що практично реалізувати його без втрат і шкоди для самої жінки було неможливо [2, с. 78–81; 26, с. 101–102; 27, с. 51–52]. Що ж до синів законодавство у цих питаннях не робить жодних застережень. Тож уже на рівні законодавства проголошене ним право жіночого волевиявлення у взятті шлюбу перетворювалось на абсолютно позірну декларацію [2, с. 78–79; 26, с. 101–102].

Але й це ще не все. У разі заміжжя з чоловіком простого стану жінка-шляхтянка не лише втрачала право на нерухомість, вона позбавлялася й самого шляхетства: «А ведже естли бы таковая невеста, бывши за шляхтичом, а засе бы

потом пошла за простаго человека, а не за шляхтича; тогда тая zase учтивость свою шляхецкую тратит, и в таковом стане быти мает яко муж ее, за ким в тот час будеть ...». При цьому діти, народжені нею в першому шлюбі зі шляхтичем, свого шляхетського стану не позбавлялися [17, с. 80]. У той же час у разі одруження шляхтича з нешляхтянкою він не тільки не втрачав свого шляхетства, а й передавав його як своїм дітям, так і дружині з простого стану: «Пакли бы теж который шляхтич нешляхтянку жону свою мел, тогда жону и дети свои, з нею спложные, собою и шляхецтвом своим ошляхтит, и таковыя жоны и дети их за правдивых шляхтичов мают быти» [17, с. 80]. Як бачимо, за тієї ж самої ситуації законодавство кардинально по-різному вирішувало долю жінки-шляхтянки й чоловіка-шляхтича, категорично обмежуючи права і волевиявлення жінок порівняно з чоловіками.

Так само дискримінувалися й спадкові права дочок порівняно із синами. Про спадкове право ідеться у кількох розділах Статутів. Зокрема, вже у Першому ЛС у третьому розділі «О слободах шляхты и о размноженьи Великого князства» стверджуються права дітей на батьківську та дідову спадщину. Так, артикул 9 зазначає, що по смерті батьків сини і дочки не мають бути віддалені від спадщини батьків і дідів, а після їх смерті вони «тые добра з их щадки властными зуполным правом посядутъ» [16, с. 80]. Другий Статут 1566 р. значно розширив цей розділ, який має й трохи іншу назву «О вольностях шляхецских и о размноженью Великого князства Литовского». Тут 9 артикулу Статуту 1529 р. відповідає 14 артикул, який проголошував права дітей на батьківську і

материнську спадщину. По смерті батьків і матерів їхніх дітей, синів і дочок, не можна було відсторонити від «отчизны і материзны», тобто батьківської та материнської спадщини [17, с. 78–79]. За «правом приржонным» діти мали отримати у спадщину всі батьківські маєтки, тобто наслідувати спадок по батьківській лінії. В артикулі конкретизуються деякі норми, зокрема уточнюється, що йдеться як про вислуги, тобто маєтки, надані за службу, так і придбані, тобто куплені [17, с. 79]. Проте тут чітко диференціюються права синів і дочок: при наявності кількох рідних братів і сестер по смерті одного з братів, який не мав нащадків, його частку спадку наслідували лише брати та їхнє потомство, а сестрам мала виділятися тільки виправа з четвертої частини: «А на сестри толко выправа с четвертое части всякого имения» [17, с. 79]. Лише материзна розподілялася порівну між усіма братами і сестрами: «А если бы была материзна, тогда мають братья з сестрами ровно поделити межы собою» [17, с. 79]. Право на батьківську спадщину, зокрема й нерухомість, дочки отримували тільки у разі смерті усіх своїх братів: «Паклиж бы Бог так допустил, жебы оная братья померли вси, а у жадного потомства по них не зостало», лише тоді «оная вся отчизна ... на сестры и на их потомство спадывает» [17, с. 79]. Як бачимо, батьківську нерухомість віддічували тільки діти чоловічої статі. Дочки, якщо у батьків були сини, за Статутами не мали права дідичити батьківської спадщини. Виходячи заміж, вони отримували тільки посаг, який складався виключно з рухомого майна та грошового еквівалента, який обраховувався лише з четвертої частини батькового маєтку/маєтків, при цьому ця сума

розподілялася між усіма дочками, незалежно від того, скільки їх було [17, с. 79, 126; 2, 82–83; 26, с. 101–102].

Якщо ж по смерті батьків не залишалося ні синів, ні дочок, тоді спадщина діставалася найближчому родичу, «который есть наиблизший до отчизны по мечу», тобто знову ж таки по чоловічій лінії. У разі відсутності будь-яких кровних рідних, а також відсутності запису майна на когось іншого маєтки покійних переходили до великого литовського князя [17, с. 79].

Зовсім по-різному законодавство вирішувало й питання щодо становища вдів та вдівців. У разі смерті дружини чоловік, маючи дітей, визнавався їх опікуном і мав опікуватися їхнім майном: «Тогда як детьми самими отец, так и таковым именем их материстым и яким кольвек их властным, опекун маеть быти до лет их дорослых, а кгда лет доростут, маеть им тье имения з опеки своее пустити, а личбы никоторое им чинити не повинен» [17, с. 133].

Якщо по смерті чоловіка жінка не виходила повторно заміж, залишаючись на так званому «удовиному стільці», тобто удовою, законодавство передбачало кілька варіантів, викладених у 1–3 артикулах четвертого розділу ЛС 1529 р., яким відповідали 4 і 5 артикули п'ятого розділу ЛС 1566 р. Варіант перший: удова мала від чоловіка записане віно і при цьому мала дітей, другий – коли віно мала, але не мала дітей, і третій – коли залишалася з дітьми, але не мала записаного чоловіком віна. У першому випадку удова, маючи дорослих дітей, мала користуватися записаним їй чоловіком віном, а дорослі сини мали бути допущені до батькового спадку і «службу земскую заступовати» [17, с. 127]. Якщо бездітна

удова залишалася на вдовиному стільці, то така ситуація загалом вважалася шкідливою для держави: «Иж которые вдовы бесплодные сядят на вдовьем столцы, многие се шкоды от них делают Речи Посполитой, а то тым обычаем, иж службы земские от их не бывають служоны» [17, с. 127]. У такому випадку вінована удова мала залишитися лише на записаному їй віні, а інша нерухомість переходила до найближчих родичів. Якщо удова не мала записаного віна, вона до повторного заміжжя, а якби не вийшла заміж, то до кінця життя, мала право розпоряджатися лише третиною чоловічого маєтку, а інша частина маєтку переходила до найближчих родичів тільки чоловічої статі, які мали «службу нашу господарскую заступати» [17, с. 127]. У разі, коли б дружина мала дітей, але не мала записаного чоловіком віна, тоді вона, поки залишалася удовою, мала рівну з дітьми частку на спадкове рухоме і нерухоме майно. В разі нового заміжжя жінка мала віддати свою частку дітям, «а дети ей венца не будут повинни дати» [16, с. 86]. Другий Статут до цієї норми вніс деякі зміни. Зокрема, при відсутності записаного чоловіком віна жінка втрачала своє внесення, тобто посаг, «хотя бы и великую суму за собою внесла». В разі її повторного заміжжя діти або чоловікові родичі «повинни будут за венец дати тридцать коп грошей», а якщо б вона не вийшла заміж, «тогда межы детьми и близкими в имениях мужних будет равную часть имения держати аж до смерти своей» [17, с. 125]. Таким чином, права жінки як матері нівельювалися, оскільки прирівнювалися до прав народжених нею дітей, що значно припинувало роль, авторитет і значення матері в очах її ж дітей.

Другий Статут вніс також суттєві зміни до інституту опікунства, дуже поширеного тоді у зв'язку з великою тогочасною смертністю соціальної практики, зокрема значно обмежив права матері як опікунки власних дітей. П'ятий розділ Статуту 1529 р. «О опекунех» регламентував порядок опікунства, головною метою якого визначалося збереження спадщини малолітніх нащадків покійних батьків [16, с. 95–101]. Важливі артикули щодо опіки містилися також і в четвертому розділі, 6 артикул якого роз'яснював порядок черговості родичів, які мали право здійснювати опіку над недорослими дітьми. В першу чергу опікунами визнавалися призначені заповітом батька особи: «Если бы который муж, сходячи с того света або через тастамент, полецал дети свои и именья кому-кольвек приятелю своему, хотя бы обчому, хотя бы на кого опека слушным правом прирожоным не прислушала, тогда оный маеть в опеце именье и дети его ...» [16, с. 87]. При відсутності батькового тестаменту Перший Статут беззаперечно визнавав право матері на опіку над дітьми: «Пак ли бы который умер, детей своих не полецывши никому, тогда жона маеть дети ховати и на всем именьи седети на вдовьем столцы до лет детинных» [16, с. 87]. Щоправда, у разі повторного заміжжя матері-удови опіка мала перейти до родичів: «Ближние мають опекати ся детми и именьем» [16, с. 87–88]. Відібрати опіку у матері можна було лише за умови доведення родичами її недбалого господарювання, якщо б вона «именья и скарбы утратила, люди розогнала, серебщизны и вины на себе брала, а тые бы именья пустошила» [16, с. 88]. За доведення її провини у судовому порядку великий литовський князь

або пани рада мали право позбавити її опікунського права: «дети и именья в нее з рук выняти» й передати найближчий рідні, зокрема стріям. У разі відсутності близьких родичів: «А пак ли бы стрьев або близких оных детей не было», господар брав на себе обов'язок «кого обчого доброго человека ... в опеку устанвити, который бы и вси именья, и дети в опеце мел» [16, с. 88]. На нашу думку, тут під близькими родичами можна розуміти родичів як по чоловічій лінії, так і по жіночій.

Проте ЛС 1566 р. вніс зміни щодо порядку черговості опікунства серед родичів. Якщо Перший Статут у разі відсутності батькового тестаменту найпершою опікункою дітей визнавав їх матір, то тепер першість в опікунстві від матері перейшла до старшого брата: «Брат старший лет дорослый маеть молодшую братью и сестрами опекатися» [17, с. 133]. Отже, опікуном неповнолітніх дітей навіть при живій матері визнавався її старший син. Далі порядок опікунів був таким: при відсутності старшого повнолітнього брата найпершими до опіки допускалися дядьки або й інші родичі по батькові: «Стрєеве по мечу мають опекунами быти, а если бы стрьев рожоных не было, ино близкие также по мечу ку опеце мають быти припущоны» [17, с. 133–134]. Як бачимо, перевага надавалася родичам по батьківській (чоловічій) лінії. Лише у випадку відсутності родичів «по мечу» опікунами визнавалися родичі «по кудели», тобто по матері: «ино по матце иншыя крєвныя мають быти опекунами», але знову ж таки лише чоловіки, зокрема материні брати – вуї сиріт [17, с. 134]. Якщо не було й «по кудели крєвних», право призначати недорослим дітям опікунів визнавалося за

центрального урядом, тобто господарем, або місцевим – воєводою чи земським судом [16, с. 134]. Отже, Статут 1566 р. вилучив з числа опікунів матір-удову і загалом не називає серед опікунів жінок-родичок з будь-якої лінії: чоловічої чи жіночої. Проте найсуттєвішим негативним моментом було вилучення матері з числа опікунів власних дітей. Тепер мати могла бути опікункою своїх дітей тільки за заповітом чоловіка. Якщо батько не називав матір в числі опікунів, то за тодішньої практики вона мала передати дітей, зокрема й зовсім маленьких, які потребували ще саме материнського догляду, до родини призначеного опікуна [20, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 13–14 зв.; 18, с. 129–131; 4, с. 143].

Як правило, за встановленим порядком ревню слідкували, і в разі його порушення між родичами нерідко виникали багаторічні тяжби щодо опікунства [4, с. 139–140]. Зазвичай життєві практики відрізнялися, оскільки залежали від подружніх стосунків та родинного мікроклімату. Тож подеколи батьки призначали дружин опікунками своїх дітей, проте це було нечасто. За тогочасними правилами діти-вихованці мали проживати разом з опікунами. Інколи батьки, призначаючи дітям опікунів, надавали їм дуже великі повноваження, практично відсторонюючи матір від її власних дітей [4, с. 142–143]. Щоправда, зрідка траплялися випадки, коли матері противилися й не віддавали своїх дітей, виховуючи їх самостійно. Вочевидь, це відбувалося тоді, коли жінки мали підтримку авторитетних родичів. Наприклад, Федора Іванівна Хрінницька після смерті першого чоловіка Павла Монвида Дорогостайського, попри вимоги опікунів, якими були доволі владні

особи, зокрема маршалок ВКЛ Криштоф Монвид Дорогостайський, а також новгородський воєвода Миколай Сапега, не віддала опікунам малолітню дочку Галшку і виховувала її сама [20, ф. 25, оп. 1, спр. 103, арк. 219 зв.–220, спр. 111, арк. 516 зв.–517; 6, с. 74]. Можливо, це свідчить про доволі вольовий характер молодій жінки, проте, швидше за все, Федора Михайлівна Хрінницька могла дозволити собі вийти за рамки законодавчих вимог і поведінкових норм, оскільки за нею стояла одна з найавторитетніших на той час у волинському соціумі родин. Її батько Іван Михайлович Хрінницький протягом двох десятиріч років був луцьким земським підсудком, а на той час уже суддею, брат Олександр обіймав уряд волинського ловчого, тож посідав другу позицію в ієрархії повітових урядів, активну участь у суспільно-політичному житті Волині брали й інші її брати [6, с. 66–88].

Зазвичай малолітніх дітей-сиріт передавали на виховання опікунам, які часто ставили матерів у жорстку залежність від своєї опікунської волі. Так, після смерті Івана Болобана, який не залишив тестаменту, його стрий Василій Балабан відсудив опіку у матері маленьких дівчаток Овдоті і Ганни, Олександри Михайлівни Берестської, яка під час судового засідання слізно просила залишити з нею хоча б найменшу дочку Ганну, «аби до лепшого смьслу і болших лет могла ся доховат». Проте суд вирішив справу на користь дядька [20, ф. 27, оп. 1, спр. 1, арк. 13–14 зв.; 18, с. 129–131; 4, с. 143]. Через два місяці Василій Болобан і сам помер, але перед смертю він, маючи борг, за тестаментом заставив частину маєтку Осекрів, належну його вихованкам, своєму кредитору Миколаю Дубровському,

а разом з маєтком передав йому і опіку над ними [20, оп. 1, спр. 3, арк. 33 зв.–35 зв.; 18, с. 145–147]. Отже, опікунство над маленькими дітьми при живій матері загалом перейшло до зовсім чужої людини [4, с. 143]. Не в останню чергу, а, можливо, саме й через це одна з дівчаток померла в дитинстві.

Крім того, подеколи під час опіки дітей рідних братів і сестер розлучали. Так сталося, наприклад, з дітьми покійного королівського секретаря Василя Дривинського. Спершу після його смерті 1583 р. п'ятеро малолітніх дітей потрапили під опіку рідного стрія Кирила Дривинського, котрий через пару місяців після брата у тому ж 1583 р. також помер [5, с. 201]. Тоді дітей було передано іншим, призначеним батьком, опікунам. При цьому діти були розлучені, одні потрапили до родини володимирського підкоморія Яна Бокія Печихостського, інші – до родини луцького земського підсудка Івана Михайловича Хрінницького [5, с. 202].

Таким чином, недорослих дітей, братів і сестер, часто розлучали з матерями та між собою. Протягом років вони зростали і виховувалися у різних родинах, через що між рідними братами і сестрами, між дітьми й матерями втрачалися відчуття родинної близькості, спорідненості та емоційні почуття любові й дружби, які виникають під час спільного проживання, спільних дитячих забав, радостей, переживань, піклування один про одного тощо.

Отже, гендерний аналіз ранньомодерного законодавства засвідчує, що правові норми юридичних збірників Литовських Статутів 1529 і 1566 років базувалися на гендерних стереотипах і гендерних ідентичностях, що не

забезпечувало рівності прав і можливостей для різних статей. Навпаки, норми Литовських Статутів на рівні законодавства закладали умови для конструювання гендерної асиметрії, яка призводила до дискримінації жіночої статі і домінування іншої – чоловічої.

Своєю чергою держава, освячуючи законодавчі норми, автоматично освячувала й утверджувала гендерну нерівність у масштабах цілого суспільства Великого князівства Литовського, зокрема й української його частини, встановлюючи ієрархізацію суспільства за статевою ознакою та підпорядковуючи жінок владі чоловіків. На підставі цих законодавчих норм родина як найближча до людини соціальна спільнота одночасно виступала найпершим і найважливішим інститутом гендерного досвіду і соціальної практики, який на рівні повсякденності закріплював у родинному просторі нерівний розподіл як матеріальних благ, так і владних статусів між чоловіками і жінками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворончук І. О. Литовские Статуты как источник изучения деятельности гродских и земских судов Правобережной Украины XVI–XVIII столетий. *Antrasis Lietuvos Statutas 1566*. Vilnius: Vilnius universiteto leidykla, 1993. С. 134–141.
2. Ворончук І. Домінуюча влада чоловіка над жінкою в українській родині XVI–XVII ст. (на матеріалах Волині). *Mężczyzna w rodzinie i społeczeństwie – ewolucja ról w kulturze polskiej i europejskiej. Tom I. Od średniowiecza do początku XX wieku / pod red. K. Kabańskiej i K. Ratajczaka*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010. С. 77–87.
3. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ: Фенікс, 2012. 711 с.

4. Ворончук І. Інститут опіки: правові норми та повсякденні практики на Волині ранньомодерної доби. *Українознавство*. 2014. № 3 (52). С. 134–150.
5. Ворончук І. Шляхетський рід Дривинських: генеалогія і матримоніальні зв'язки (XVI – перша половина XVII ст.). *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець: Видруковано ПП Дятлик М. С., 2012. С. 195–210.
6. Ворончук І. Шляхетський рід Хрінницьких у приватному й публічному житті ранньомодерної Волині. Лінія Михайла Сватковича Хрінницького. *Українознавство*. 2021. № 2 (79). С. 66–88.
7. Жеребкина І. А., Кон І. С., Пушкарева Н. Л., Темкіна А. А., Крипс Г. Проблемы и перспективы развития гендерных исследований в бывшем СССР. *Гендерные исследования*. 2000. Вып. 5. С. 8–43.
8. Лазутка С. А. Литовский Статут – феодальный кодекс Великого княжества Литовского. Вильнюс, 1973. 211 с.
9. Левицкий О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI–XVII веках. *Русская старина*. 1880. № 11. С. 549–574.
10. Левицкий О. (під псевдонімом Лєво Маячанець). Про шлюб на Русі-Україні в XVI–XVII столітті. *Зоря*. 1885. Рік 6. С. 13–18.
11. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI–XVII ст. *Киевская старина*. 1900. Январь. Т. LXVIII. С. 1–15.
12. Левицкий О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов*. Ч. VIII, т. III: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. Киев: Типография С. В. Кульженко, 1909. 224+451+66+XX с. С. 1–120.
13. Пушкарева Н. Зачем он нужен, этот гендер? Новые концепции и новые подходы к анализу прошлого. *Социальная история. Ежегодник*. 1998/99. Москва: РОССПЭН, 1999. С. 155–174.
14. Пушкарева Н. Л. Женская история, гендерная история: сходства, отличия, перспективы. *Социальная история. Ежегодник*. 2003. Женская и гендерная история. Москва, 2003. С. 9–44.
15. Рауделюнас В. Українські списки Другого Литовського Статуту. *Архіви України*. 1973. № 4. С. 70–89.
16. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах. Одеса: Юридична література, 2002. Т. I. 461 с.
17. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах. Одеса: Юридична література, 2003. Т. II. 557 с.
18. Українське повсякдення ранньомодерної доби. Зб. документів. Вип. I. Волинь XVI ст. / наук. ред. І. Ворончук. Київ: Фенікс, 2014. 739 с.
19. Уэст К., Циммерман Д. Создание гендера / пер. Е. А. Здравомысловой. *Труды СПбФ ИС РАН. Гендерные тетради*. Вып. первый. Санкт-Петербург, 1997.
20. Центральний державний історичний архів України в м. Києві.
21. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і доповнене. Київ: Критика, 2008. 470 с.
22. Bogucka M. Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym. Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 1998. 226 s.
23. Hirdman Y. and Andreasen Y. The gender system. In: Andreasen, T., Borchorst, A., Dahlerup, D., Lous, L. and Nielsen, R., Eds., *Moving On*. Aarhus: Aarhus University Press, 1991. P. 187–207.
24. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Warszawa, 1737. T. IV. S. 501+XVII.
25. Scott J. Gender: a Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*. 1986. Vol. 91. № 5. P. 1053–1075.
26. Woronczuk I. Przemoc mężczyzny wobec kobiety w ukraińskiej rodzinie XVI–XVII wieku: jej formy i przyczyny (na podstawie

materiałów Wołynia). *W kręgu rodziny epok dawnych. Przemoc* / red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha. Kraków: WNUP, 2020. S. 97–105.

27. Voronchuk I. Volhynian Court Books as a Source for Studying the History of the Ukrainian Noble (Szlachta) Family in the 16th and 17th Centuries. *Przeszłość Demograficzna Polski*. 2018. № 40. P. 39–62.

REFERENCES

1. VORONCHUK, I. (1993). Lithuanian Statutes as the Source for Studying the Functioning of Castle and Land Courts in the Right-Bank Ukraine in the 16th–17th Centuries. In: *Antrasis Lietuvos Statutas 1566*. Vilnius: Vilnius universiteto leidykla, pp. 134–141. [in Rus.]

2. VORONCHUK, I. (2010). Predominant Power of a Man over a Woman in the Ukrainian Family in the 16th–17th Centuries (based on Volhynian Documents). In: K. KABACIŃSKA, K. RATAJCZAK, eds., *From the Middle Ages till the Beginning of the 20th Century*, Vol. 1 of *Man in the Family and Society: Evolution of Roles in the Polish and European Culture*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, pp. 77–87. [in Ukr.]

3. VORONCHUK, I., ed. (2012). *Population of Volhynia in the 16th–First Half of the 17th Century: Family, Household, Demographic Factors*. Kyiv: Feniks. 711 p. [in Ukr.]

4. VORONCHUK, I. (2014). The Institute of Guardianship: Legal Norms and Everyday Practices in the Early Modern Volhynia. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 3 (52), pp. 134–150. [in Ukr.]

5. VORONCHUK, I., ed. (2012). The Dryvynski Gentry Family: Genealogy and Matrimonial Ties (the 16th – First Half of the 17th Centuries). *Studies and Documents on the History of Volhynia*. Kremenets: P.E. Diatlyk, pp. 195–210. [in Ukr.]

6. VORONCHUK I. (2021). The Khrinnytskyi Szlachta Family in Private and Public Life of the Early Modern Volhynia. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2 (79), pp. 66–88. [in Ukr.]

7. ZHEREBKINA, I., KON, I., PUSHKAREVA, N., TEMKINA, A., KRIPS, G. (2000). Problems and Prospects for the Development of Gender Studies in the Former USSR. *Gender Studies*, Vol. 5. Kharkov, pp. 8–43. [in Rus.]

8. LAZUTKA, S. (1973). *Lithuanian Statute – the Feudal Code of the Grand Duchy of Lithuania*. Vilnius, 211 p. [in Rus.]

9. LEVITSKYI, O. (1880). On Family Relationships in Southwestern Russia in the 16th–17th Centuries. *Russkaia starina* (Russian Antiquities), (11), pp. 549–574. [in Rus.]

10. LEVYTSKYI, O. (under the pseudonym of Levko Mayachanets) (1885). On Marriage in Rus-Ukraine in the 16th–17th Centuries. *Zoria*, Year 6, pp. 13–18. [in Ukr.]

11. LEVYTSKYI, O. (January 1900), Common Forms of Contracting Marriages in Southern Russia in the 16th–17th Centuries. *Kievskaiia starina* (Kiev Antiquities), Vol. LXVIII, pp. 1–15. [in Rus.]

12. LEVYTSKYI, O. (1909). Features of Everyday Family Life in Southwestern Rus in the 16th–17th Centuries. In: *Acts on Marital Law and Everyday Family Life in the Southwestern Russia in the 16th–17th Centuries*, Part VIII, Volume III of *The Archives of the Southwestern Russia Published by the Temporary Commission for the Study of Ancient Acts under the Governor-General of Kiev, Podolia, and Volhynia*. Kiev: N. T. Korchak-Novitsky's Printing House of the Imperial University of St. Vladimir, pp. 1–120. [in Rus.]

13. PUSHKAREVA, N. (1999). What Is This Gender Needed For? New Concepts and New Approaches in the Analysis of the Past. *Social History. Yearbook 1998/99*. Moscow: ROSSPEN, pp. 155–174. [in Rus.]

14. PUSHKAREVA, N. (2003). Women's History, Gender History: Similarities, Differences and Prospects. *Social History. Yearbook. 2003*. Women's and Gender History. Moscow, pp. 9–44. [in Rus.]

15. RAUDELIONAS, V. (1973). Ukrainian Lists of the Second Lithuanian Statute. *Arkhivy Ukrainy* (Archives of Ukraine), (4), pp. 70–89. [in Ukr.]

16. KIVALOV, S., MUZYCHENKO, P., PANKOV, A., eds. (2002). The 1529 Statute of the Grand Duchy of Lithuania. In: *The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in Three Volumes*. Vol. I. Odesa: Yurydychna literatura, 462 p. [in Ukr.]
17. KIVALOV, S., MUZYCHENKO, P., PANKOV, A., eds. (2003). The 1566 Statute of the Grand Duchy of Lithuania. In: *The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in Three Volumes*. Vol. II. Odesa: Yurydychna literatura, 557 p. [in Ukr.]
18. VORONCHUK, I., ed. (2014). Volhynia in the 16th Century, Vol. 1 of *Ukrainian Everyday Life in the Early Modern Period*. A Collection of Documents. Kyiv: Feniks, 739 p. [in Ukr.]
19. WEST, C., ZIMMERMAN, D. (1997). Doing Gender. Proceedings of the SPbB IS RAS. *Gender Notebooks*. Vol. 1. St. Petersburg, pp. 97–98. [in Rus.]
20. *The Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*. [in Ukr.]
21. YAKOVENKO, N. (2008). The Ukrainian Nobility From the End of the 14th to the Middle of the 17th Century. In: *Volhynia and Central Ukraine*. 2nd ed., rev. and suppl. Kyiv: Krytyka, 470 c. [in Ukr.]
22. BOGUCKA, M. (1998). *The Woman in the Old Poland*. Warsaw: TRIO, 226 p. [in Pol.]
23. HIRDMAN, Y. and ANDREASEN, Y. (1991). The Gender System. In: T. ANDREASEN, A. BORCHORST, D. DAHLERUP, L. LOUS, R. NIELSEN, eds., *Moving On*, Aarhus: Aarhus University Press, pp. 187–207. [in Eng.]
24. *Rights, Constitutions, and Privileges of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania (1737)*. Warsaw, [in Pol.]
25. SKOTT, J. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*. Vol. 91 (5), pp. 1053–1075. [in Eng.]
26. VORONCZUK, I. (2020). Violence of the Man against the Wife in the Ukrainian Family in the 16th–17th Centuries: Its Forms and Causes (based on Volhynian documents). In: B. POPIOŁEK, A. CHŁOSTA-SIKORSKA, M. GADOCHA, eds., *In the Circle of Families of the Old Times. Domination*. Kraków: WNUP, pp. 97–105. [in Pol.]
27. VORONCHUK, I. (2018). Volhynian Court Books as a Source for Studying the History of the Ukrainian Noble (Szlachta) Family in the 16th and 17th Centuries. *Przeszłość Demograficzna Polski* (40), pp. 39–62. [in Eng.]